

štrlele — same kosti, koža na prsih je visela velo, zgubano, brez barve in soka.

In še v tretje se je ozrl skozi okno. Pri klavirju je sedela ženska, tuja ženska. Sedaj se je spomnil svoje mladosti. Nekoč mu je ugajala. Ah, daleč je mladost, bežna so leta. Jeklena doba je, trdo delo, bridek kruh.

Stopal je po vasi. Vse je bilo pusto in dolgočasno. Vrne se k svojemu delu; kaj bi tu med ljudmi, ki jim je tuj? Pastir jim je bil dober, gospod ni več njihov. Ko je šel mimo cerkve, je obstal. Hudomušen smehljal mu je šinil čez obraz. Naglo je stopil v cerkev, na kor, odprl orgle, segel z roko vanje in nekaj popravljaj in nastavljal. Ko je bilo končano, je odšel. —

Organist je dal z glavo znamenje, pritisnil na tipke orgel, hkratu pa so se oglasile tudi pevke in pevci. To ni povsem točno. Pravočasno je dala od sebe glas le gospodična Cecilija, vsi drugi so šele po njenem vzgledu, vsaj četrt takta pozneje ubrali za njo ... Zapeli so, tik pred povzdigovanjem je bilo —

«Lepo zapo-ojmo ...»,

kar se je zgodilo ono nepričakovano.

Nekaj je zaškripalo v piščali, ko je organist pritisnil na tipko, da bi zapela oni «-oj-mo», in ni bilo glasu iz nje. Organist je pogledal, naglo pritisnil močnejše, zaman. Brž je pretaknil neke registre, vnovič udaril močnejše po tipki, zastonj. Glasu «oj» ni bilo iz orgel.

Medtem pa se je zgodilo še nekaj. Komaj je zahreščalo v orglah, je prebledela gospodična Cecilija, prijela se za glavo in omahnila pevkam v naročje, globoka nezavest ji je odsekala glas.

V tem hipu je onkraj reke mimo cerkve hrumel vlak, ki je nosil v tujino gospoda Petra, zadnjega snubca gospodične Cecilije.

PAUL MORAND

S T. L E B E N

Med povojnimi francoskimi pisatelji stoji brez dvoma Paul Morand na enem izmed prvih mest. Ko je leta 1922. izšla njegova zbirka novel «Ouvvert la Nuit» («Odprto ponoči») in naslednje leto «Fermé la Nuit» («Zaprto ponoči»), je sprejela publika obe deli s tolikim navdušenjem, da so se založniki trgali za njegova nadaljnja dela. Vse, kar se bavi s slovstvom, je govorilo in razpravljalo v onih letih skoro izključno o teh dveh zbirkah novel in njih pisec je postal

modni junak. Mnogo jih je bilo, ki so občudovali in hlinili navdušenje, ne da bi bili razumeli, toda ne navduševati se ob čitanju Moranda, bi bilo znak pomanjkanja dobrega okusa. Kot modnemu pisatelju s silno obsežnim krogom bralcev, Morandu seveda ni manjkalo nasprotnikov, sebičnih in nesebičnih. Mnenje kritikov je bilo deljeno. Dočim so ga nekateri sprejeli z navdušenjem kot samoniklega oblikovalca povojnega življenja, so mu drugi odrekali vsako umetniško vrednost vobče, smatrajoč ga le za najizrazitejšega predstavnika onega bolnega in prehodnega povojnega modernizma, ki hlasta za senzacijo in nima s pravo umetnostjo nobenega stika. O Morandu bi bili tedaj lahko neštetočkrat čitali takole sodbo: Vse to je literatura stoletja, ki kopiči senzacije in ustvarja nove, ko se vse življenje drevi z doslej neznano naglico in ne dá človeku trenutka, da bi se oddahnil in zamislil. To je literatura stoletja, ki je videlo rojstvo avtomobila, aeroplana, brezžičnega brzojava, godbe Stravinskega, svetlobne reklame... Predvsem pa je ta literatura izraz popolnoma brezvestne družbe...

Danes, ko se je krog Moranda polegel modni vihar in ko razdalja v času, čeprav neznatna, že dopušča treznejšo in hladnejšo presojo njegovega dela, se je pač težko izogniti priznanju, da je Paul Morand eden izmed najsigurnejših literarnih talentov generacije, ki šteje danes krog štirideset let. Očitki, da Morand hlasta le za senzacijami, da je vsa njegova umetnost le plod nezdravih povojnih razmer, so se izkazali kot neosnovani. Seveda je še sedaj cela vrsta ljudi, ki ne morejo prenesti Moranda in ga obsojajo kot umetnika, kakor jih je cela legija, ki se norčujejo iz Valéryja, smatrajoč ga za varalico in šarlatana. Po veliki večini pa se ves ta odpor opira le na okostenele besedne in umske navade, ki se jih človek pri presoji novih literarnih del iznebi tako težko in katerih tiranska prisotnost nas ovira, da bi nepristransko sprejeli in smatrali za vredno ono, kar je v navzkrižju z našimi umskimi in estetskimi navadami. Vsak samonikel poet pa je rušitelj navad, zakoreninjenih v literarni prošlosti, zaklet sovražnik našega duševnega avtomatizma. Kdor se ne more otresti literarnega avtomatizma «model koncem XIX. stoletja», temu seveda se mora zdeti umetnost takega Moranda premoderna in prenenavadna; kdor je preveč prepojen v Lotijem in z Bourgetom, ne more nepristransko soditi Moranda. Sploh pa hodi kritika ob vzniku originalne osebnosti, ki jo je treba oceniti, skoro vedno ista pota. Vedno je bilo dovolj kritikov, ki so ponavljali iste, neskončne ugovore proti nezdravemu in škodljivemu modernizmu pisateljev,

v katere ne morejo prodreti in zagledati v pravi luči le zaradi svoje duševne lenobe. Primerov je nešteto. Poglejmo samo, kaj je leta 1851. pisal kritik Emile Deschamps o Balzacovi »Peau de Chagrin«. Izrazil se je približno v tehle besedah: To je literatura stoletja, ki grmadi senzacije in ustvarja nove, ko se vse življenje podi z doslej neznano naglico in ne dá človeku trenutka, da bi se oddahnil in zamislil. To je literatura stoletja, ki je videlo rojstvo vlaka, parnika, litografije, godbe Rossinija, plinske razsvetljave... Predvsem pa je ta literatura izraz popolnoma brezvestne družbe... Že ta edini primer kaže precej jasno, da to, kar kritiki tolikokrat označujejo kot nezdrav in prehodni modernizem, ni bog ve kaj drznega in smelega, saj spada danes Balzacova »Peau de Chagrin« med umerjena, klasična dela.

Bodi že kakorkoli s tem sporom o modernizmu mladih pisateljev, v vsakem primeru je Paul Morand s svojimi nočnimi povestmi, zaprtimi ali odprtimi, prinesel v sodobno francosko slovstvo nekaj novega. Z Valéryjem, Larbaudom, Jeanom Giraudouxom in Pierrom Mac Orlanom je eden glavnih predstavnikov novega kozmopolitizma, ki se uspešno trudi, da bi spravil iz mode ono barvasto, rahlo nadahnjeno fotografijo, ki je eksotizem sličen Lotijevemu. Ustvaril je nov povojni slog, prenovil način opazovanja življenja in bitja, in če beremo n. pr. »Aïno ou la Nuit Nordique«, zapazimo, da je izumel celo nov način smeha in nasmeha.

Najznačilnejše delo, ki je ž njim osvojil široko publiko, je vrsta kratkih povesti, vrsta evropskih noči, naslovljena »Ouvert la Nuit«, z nadaljevanjem v »Fermé la Nuit«. Morand se je poskusil tudi v obsežnejšem delu in je leta 1914. napisal roman »Lewis et Irène«. A že ta edini roman je pokazal dovolj jasno, da daljša dela niso njegova prava pot. Manjka mu ona širina in epičnost v opazovanju človeškega življenja, ki jo najdemo v delih rojenih romanopiscev, Tolstega, Dickensa, Balzaca, Dostojevskega, in ki je neobhodna podlaga vsakemu kolikor toliko obširno zasnovanemu delu. Morand sam je najbrže spoznal svojo napako, ker se je že z naslednjim delom »L'Europe Galante« (1925) povrnil h kratki povesti ali noveli, k manjši literarni vrsti torej, toda k vrsti, ki v njej zasijejo do popolnosti nekatere lastnosti francoskega duha, hitrost, značilna poteza, zgoščena dramatičnost, svojstvenost stavka in fraze. Res da je publika videla spočetka v tej prozi samo nekoliko dvoumno stran in čutila samo prijetno draženje novega, nenavadnega sloga. Toda Morand si je umel ohraniti svojo publiko in jo celo privzgojiti svojemu novemu

načinu gledanja in izražanja življenja. Tako je v času približno petih let z vrsto svojih svojstvenih novel ustvaril nov, samonikel literarni genre.

Posebna značilnost Morandovega slovstvenega dela je v tem, da je nerazdružno zvezano z njegovim osebnim, vsakdanjim življenjem. Prav iz te skoro pretesne spojenosti med njegovim življenjem in njegovo umetnostjo sledi morda ona ozkost in omejenost v ustvarjanju, ki sem jo pravkar naznačil. Kajti veliki stvaritelji v umetnosti kakor Corneille ali Molière, Balzac ali Stendhal, Daudet ali Maupassant, so pač subjekt, kraj in orodje svojih del, toda to delo samo je skoro popolnoma neodvisno od njih vsakdanje zemske usode, da, celo od njih notranjega življenja, kolikor je to popolnoma osebno. Res da imamo še velike lirike, ki se zdi, da je njih delo nerazdružno spojeno z njihovim najosebnejšim življenjem. Toda tudi ta na prvi videz skrajna lirična subjektivnost in individualnost je v nekem zmislu le druga oznaka za svojevrstno objektivno splošnost, ker lirik z razodevanjem in pripovedovanjem lastne duše razodeva in izpoveduje že tudi sto in sto drugih duš. Paul Morand pa ni objektivni niti po načinu prvih niti ni subjektiven po načinu drugih. Snov njegove umetnosti je le to, kar so videle njegove oči in kar so zaznali njegovi čuti: dogodbe, ki jim je bil sam priča ali ki so mu jih pripovedovali drugi na tak način, da se mu je zdelo, ko da je bil navzoč sam. To v resnici doživeto snov in nekajkrat res da zelo redko, pa ume uporabiti in predelati na neverjetno spreten način; osvetli jo z najrahljimi lučmi razuma, obogati z gibkimi variacijami svoje domišljije, pa vendar bo ostala v svojem temelju omejena na najbolj vsakdanjo izkušnjo. Vse Morandovo delo zavisi v nenavadno široki meri od njegovega osebnega življenja. A v tem pogledu ima srečo: potek tega življenja, od zgodnje mladosti do danes, čudovito služi njegovemu delu in ga tako rekoč usposablja, da je postal velik, nemiren popotnik in pisatelj evropskega duha z brezprimerno bogato skušnjo.

Po svojih prednikih je Morand Francoz iz Rusije. Njegov ded je namreč vodil že od leta 1846. carsko livarno brona v Petrogradu. Morandov oče se je tam rodil. Bila je to družina čisto svojevrstnih ljudi, ki so jih pred vojno na splošno imenovali ruske Francoze. Čeprav niso bivali na domači grudi, so vendarle imeli rahel posluš in čut za vse, kar je francosko, obenem pa neko domačim Francozom neznano širino obzorja in pogleda ter cele zaklade razumevanja za elementarne izbruhe ruskega življenja. Ko se je Morandov oče pozneje preselil v Pariz, se je zlasti spoprijateljil

in družil z Angleži ali z ljudmi, ki so se bavili z angleško kulturo in življenjem. Marcel Schwob, ki ga je Paul v otroških letih zelo dobro poznal, ga je navduševal s pripovedkami o čudežnih dogodivščinah, ki jih je pozneje odkril nanovo v Poeju in v pisateljih iz predshakespearske dobe. Na prigovarjanje lorda Alfreda Douglasa je odšel Morand kesneje v Oxford, kjer je bil vpisan na tamkajšnji univerzi v letih 1908. in 1909. V Anglijo je odpotoval sam, ko je štel trinajst let. S 17. letom je bilo vse njegovo učenje usmerjeno v evropsko smer; kar je slišal o Franciji, je bilo vse vedno le v zvezi z drugimi zemljami. Vse njegovo delo ga je pripravljalo, da postane pisatelj širokega evropskega obzorja. Ko mu je bilo dvajset let, je čital spis Josepha Texta: *Les Origines du Cosmopolitisme littéraire*. Ta teza mladega, prezgodaj umrlega gojenca École Normale, ki tvori podlago primerjajočemu slovstvu v Franciji, mu je znatno razširila obzorje in je močno vplivala nanj. Mesece in mesece je predsedel v Britanskem muzeju, kjer je čital in čital vse, kar mu je prišlo pod roko. Z dvajsetimi leti se je vrnil v Francijo, da odsluži vojaški rok; istočasno je napisal debel roman, ki ga ni nikdar izdal, z naslovom: *Les Extravagants*, scene iz življenja mednarodne boheme. Nato je vstopil v diplomatsko službo ter zopet odpotoval v inozemstvo kot poslaniški tajnik. Poklic kakor nalašč ustvarjen zanj, ki ljubi valovanje in burnost življenja v neprestani menjavi. Pred poslaniškim tajnikom so se odprla vsa vrata v najnedostopnejše družbe in s svojim poslaniškim kovčegom je romal neprestano v vsa glavna mesta Evrope in sveta. Kakšna šola zanj, kakšno širno polje opazovanj, primerjanj, neštetihihkušenj!

Svoj literarni prvenec v prozi je priobčil ob koncu svetovne vojne v *«Mercure de France»*. Bila je to novela, naslovljena *«Clarisse»*, a le malo čitateljev je opazilo čarobnost novega pisatelja in svojevrstnost tega umetnika sloga. Ostal je skoro neopažen. Nekateri dobro poučeni kritiki so ga primerjali z Jeanom Giraudouxom, ki je bil kakor on v službi zunanjega ministrstva in njegov dober prijatelj. Kmalu zatem je izdal nekaj snopičev pesmi in priobčil v reviji *«Littérature»*, poznejšem glasilu dadaizma, zbirko treh ženskih portretov *«Tendres Stocks»*, ki ji je napisal predgovor Marcel Proust, takrat še skoro nepoznan. Široko publiko je dosegel, kakor sem že poudaril, šele z zbirko *«Ouvert la Nuit»*, ki mu je tudi prinesla znatno imetje, tako da je opustil svojo službo na Quai d'Orsayu in nastopil potovanje krog sveta. Ta popolni uspeh pa ga ni unesel. Ostal je prav tako velik potovalec kakor je bil prej. Film njegovega življenja teče dalje, ves v vrtincu

novega plesa — potovanja. Nikjer ne strpi dolgo na istem mestu, in ta nestrpnost je naravna in razumljiva: rodil se je v inozemstvu, študiral v Oxfordu, prepotoval je zemeljsko oblo v vseh smereh v službi zunanjega ministrstva. Postal je mednarodni popotnik, zaljubljen v človeško geografijo. Pariz je za tega brzega potovalca le še trenutno пристanišče. Nocoj ga srečate na Champs Elysées, pojutrišnjem pa v Hyde-Parku, na Pradu ali Unter den Linden. Dobro je znana njegova krilatica: «Hotel bi, da bi po moji smrti napravili iz moje kože potni kovčeg...»

Zadostuje že pogled v eno samo delo Paula Moranda, da se nam razkrije ves njegov temperament, njegova študentska in sportna junaštva, njegov način čuvstvovanja in prostodušna veselost sportnika v cvetočem zdravju. Predstavi se nam v pulloverju iz pisane volne, v angleških dokolenicah in debelih nogavicah s svojim aljaškim psom. Obraz rugbymana — poln, mišičast, trden; oval orientalski, oči zarezane in priprte, kakor jih imajo Japonci, lasje črni in gladko počesani. Postave je vitke in močne, kretnja mu je široka in gibka. Iz vse zunanosti veje angleška preprostost neke posebne vrste. Atletizem, jahanje in plavanje so mu neobhodno potrebna higiena. Njegovo oko je oko cineasta, ki gleda in vidi migotanje življenskih slik. V razgovoru je njegov slog suh in brutalen, kakor njegovi udarci s pestjo. Svoj avto vodi, kakor pripovedujejo, naravnost sijajno; brzina je njegova strast in v neki avtomobilski dirki je odnesel celo prvo nagrado.

S čim je Morandovo najznačilnejše delo «Ouvert la Nuit» obogatil sodobno francosko književnost? «Ouvert la Nuit» je zbirka šestih novel, opis šestih noči, izmed katerih se vsaka godi v drugem mestu Evrope. Te noči so podobne šestim umetelnim ognjem, ki slepijo in zazibavajo človeka v opojno omotičnost. V njih je zgoščena vsa blaznost, ves čar poveljnega življenja, vse, za čimer so koprnili in noreli ljudje v prvih poveljnih letih: hotelske palače, plesišča, bari, razkošni sleeping-cars v snopih električnih luči poveljne noči. Bleščeče kinematografske slike, ki trgajo senco, v kateri se nihče ne spozna. Vmes pa odmori v temini, povratek v kaos, tople kaplje krvi, prelite brez povoda, rdeča internacionala in internacionala naličkanih žensk — cela ogromna civilizacija, ki se pogreza v nič med hrupom jazz-banda, v parfumu etra in opija, v kokainski pijanosti, v popolnem razkroju čutil, živcev in možgan.

Iz teh šestih poveljnih noči pa motno bleste slike šestih žensk, ki jih brezobzirno suče vrtinec pretresljive dobe — uboge stvarce brez odpornosti, ki nihajo med revolucionarnim idealom in pre-

greho, ki iz vojvodske palače drče v zakotni grill-room, iz café chantanta v sinagogo svoje mladosti, iz pozabe v pozabo, iz rok v roke, dokler ne končajo v objemu zvodnika-ubijalca. Te ženske so popolna slika novega bednega sodobnega življenja, ki išče uteho in pozabo za svojo bedo v alkoholu in mamilih. Morand je sam označil to nesrečno generacijo, rekoč o njej: «To je žrtvovana generacija; moški so postali vojaki, ženske so poblaznele, usoda pa je še dodala lep delež polomov.»

Kako pa gleda Morand na ves ta razkrojeni, nerazumljivi svet, tako čuden in kljub vsemu tako trpko človeški? Morand ne ječi in ne vzdihuje. Morand se zabava. Išče in ljubi dražečo mikavnost teh čudovitih, nenaravnih let, ko so biseri ponarejeni in človeško življenje brez vsake cene. Neprestano se šali, zafrkuje ter se roga, in tenko je treba prisluhniti, če hočete zaslišati v presledkih med pokanjem šampanjskih zamaškov kakor odziv komaj slišnega ječanja.

Táko je ozadje, življensko ozadje teh pripovedi, rahlih ko tance in penečih se kakor šampanjska pena. Frivolnost pa, ki se v njej koplje vse to zbegano človeštvo, je samo navidezna. Često so očitali Morandu, da preveč lepí na izrednem, nevsakdanjem, da premalo išče in izoblikuje, kar je v življenju občečloveškega in stalnega. Morand se ni branil teh očitkov, kajti zanj je izredno in nevsakdanje le samosvoj način, le njemu primerna pot, da pronikne do občečloveškega in stalnega. Naj išče bralec sam to stalno in občečloveško, naj sam zasledi zaključke, ki jih pisec nalašč zakriva in mu jih ne vsiljuje. S te strani se Morandovo delo približuje iskalcem neznanih svetov, vsej oni novi psihologiji, ki nas uči, da se naša najgloblja duševna brezna razkrivajo na površju vsekdar le z navidezno zgrešenimi, čudnimi, nelogičnimi in nerazumljivimi dejanji.

A četudi bi manjkalo to človeško ozadje, bi «Ouvert la Nuit» ne bilo nič manj posrečeno delo, popolno uresničenje ultramodernega klasicizma, kajti Morand je dovršen mojster v izbiranju sredstev, ki ž njimi izraža svoje misli in čuvstva. Tehnično je oborožen od nog do glave. Razčlenjuje, sestavlja, slika in riše na način, ki je lasten samo njemu. Slog je živahen, natrpan z bežnimi in vsekdar originalnimi prispodobami, prehodi so brutalni, prividi ploščati kakor zemljepisne karte, osebe nemirne, mesta pa, ki jih opisuje, se zde neprestano pred neznansko eksplozijo. Kar se tiče sloga, je še posebej treba poudariti, da je Morand prvi, ki je odkril familiarno prozo povojnih let, zmes iz govorice dostojne družbe in iz argojev vseh vrst. Ta familiarna, po

primesih iz argojev nekam brutalna proza, pa je istočasno vsa ožarjena z živopestro poetično fantazijo, vsa mrgoli od novih prisposodob, morda celo prenovih in preštevilnih, toda tako prijetnih in zabavnih, da človeku niti ne pride na um, da bi se jih branil. Če bi v starejšem, predvojnem slovstvu hoteli najti delo, ki je istovredno tej Morandovi zbirki novel, bi takoj morali imenovati Daudetove «Lettres de mon moulin». Celo po slogu sta si deli enakovredni; kakor je namreč Morand zadel familiarno prozo povojnih let, tako je Daudet v «Lettres de mon moulin» odkril familiarno prozo Second Empire.

Morand pa ni ustvaril samo novega, samoniklega povojnega sloga, marveč je pridružil temu slogu tudi nov način kratkega pripovedovanja, novo vrsto novele. Dandanes so v Franciji samo trije načini pripovedovanja, ki se z vsemi mogočimi variacijami naslanjajo bodisi na Maupassanta, na Kiplinga ali na Marcela Schwoba. Morand je iznašel četrti način. Težko ga je označiti v nekaj besedah. Na splošno je način Morandovega pripovedovanja podoben nemirnemu trepetanju in migotanju kinematografskih slik s sintetičnim in ne analitičnim obravnavanjem človeškega doživetja. Ni večjega nasprotja v analizi čuvstev in strasti nego med Morandom in psihološkimi romani P. Bourgeta ali eteričnimi podobami P. Lotija.

Slednjič pa je Morand prenovil francosko eksotično slovstvo. Jedro Morandove eksotičnosti je direkten stik s tujo deželo. Hkratu je ta eksotizem skrbno očiščen vsake lokalne barve, toli drage popotnikom za pisalno mizo; v zameno pa kaže neobičajno praktično poznanje tujine, ki jo razlaga pred nami brez vsakršnega obzira in spoštovanja. Kaj to pomeni v francoskem eksotičnem slovstvu, bo dobro razumel le oni, ki ve, kako so francoski romanopisci slikali tujino, počenši z Bernardinom de Saint Pierrom pa tja do Flauberta, Bourgeta in Lotija. Morand se trudi neprestano, da bi razrušil v francoskih očeh tiste podobe tujine, ki jih je vanje zarisala umetnost Lotija, hoteč razpeti nove, pravilne in trajne vezi med Francijo in ostalim svetom. Zdi pa se mu, da je eden najboljših načinov, kako bi očistil francosko slovstvo romantične navlake, hoteno izmaličenje slik in predstav, ki si jih ustvarja o tujini povprečni Francoz. Res ima Morand v tem pogledu predhodnike kakor Abela Hermanta ali Valéryja Larbauda, toda dočim pronika Larbaud globlje v posebnosti ras in narodnih individualizmov, riše Morand s pestrejšo in zlasti neposrednejšo živahnostjo sedanjo atmosfero najraznejših evropskih dežel. Zlasti se mu vselej izredno posreči oznaka katerekoli dežele z mednarodnega in obenem narodnega stališča.

Vpliv Morandovih kratkih povesti je tako velik, da so iz njih prešli celi stavki in fraze v vsakdanjo govorico. Njegov novi literarni genre je že tudi našel učencev in posnemovalcev. V nedavno izišlem romanu Mauricea Bedela *«Jérôme au 60e degré latitude Nord»*, ki je dobil letošnjo nagrado Goncourtove Akademije in povzročil hrupno polemiko, ni težko prepoznati Morandovega vpliva. Avtor zbirke *«Odprto ponoči»* pa je s svojim zadnjim delom *«Bouddha vivant»* (1927) pokazal močno hotenje, da bi prenovil svoj slog. Zdi se, kakor da čuti neko tesnost v dosedanjem ustvarjanju; zato se je znova obrnil k romanu. *«Bouddha vivant»* je roman, ki skuša na svojevrsten način obdelati pereči problem odnosov med Orientom in Okcidentom, med vzhodno in zapadno civilizacijo in kulturo. Zamisel je lepa in globoka, deloma tudi prav spretno izvedena, a le deloma; kajti kar stopa v ospredje, nikakor ni osrednja ideja romana, marveč stari Morandov demon duhovitega opazovanja, zasoljenega s pikro, a fino ironijo. Kaže nam Evropo in Ameriko, kakor se zrcalita v očeh mladega indijskega princa, in to mu je povod za celo kopico grenkobnih, pikantnih, krutih in globokoumnih razmišljanj, ki nehote spominjajo na Voltairea. *«Bouddha vivant»* je do nekod Voltaireova *«Princesse de Babylone»*, prikrojena okusu XX. stoletja.

Preneznatna je še razdalja v času, da bi o Morandu mogli izreči dokončno sodbo in vedeti, kaj je trajnega v njegovem delu. Uvedel je v sodobno francosko slovstvo kratko povest, ki pa ni nič enotnega, marveč stoji nekako sredi pota med novelo in kroniko, med kratko povestjo in anali. Po umetniški kvaliteti Morand gotovo ne spada med velike tvorce; ako namreč pod stvariteljsko domišljijo razumemo dar, ustvarjati osebe, ki žive svoje lastno, od stvaritelja nezavisno življenje in se nam vsiljujejo kot resnična realna bitja, tedaj je reči, da Morand nima take tvornosti. Zato pa ima v izredno visoki meri, tako na moralnem kot na fizičnem področju, oster in do vseh potankosti razvit dar opazanja. Po slogu pa je Morand rojen umetnik, ki se sicer naslanja na staro francosko tradicijo, a je umel vtisniti svojemu jeziku tako osebnosten pečat, da vsakdo, kdor se le količkaj spozna v francoščini, na prvi pogled prepozna morandovščino. Ker tako bistro opazuje življenje in družbo, bi ga mogli nazvati sodobnega moralista, če pod tem imenom razumemo ne profesorja morale, marveč človeka, ki se s strastnim zanimanjem sklanja nad človeško naravo, da nam odkriva in kaže na njej nove, doslej neslutene strani.